

Już w okresie Oświecenia J.J.Rousseau wystąpił z niezwykłą siłą wyrazu w *Emilu* przeciwko zasadom wychowania stanowego, w obro- nie człowieka wolnego i równego, wychowanego według praw swojej na- tury.^{8/} Od niego też biorą początek ideał liberalizmu w wychowaniu, sprzeciwiające się podporządkowaniu jednostki interesom państwa feudalnego. Czytał go Kant u którego znaleźć można wyraźny wpływ lektury *Emila*,^{9/} a z filozofii Kanta bierze znowu początek cała idea- listyczna spekulacja niemiecka i jej neohumanistyczny ideał wycho- wawczy idealnej osobowości człowieka, uzupełniony przez hasła ro- mantyzmu. Myśli J.J.Rousseau rozwijał też Pestalozzi domagając się np. uwzględniania w wychowaniu indywidualności dziecka i rozwija- nia w nim wszystkiego co leży w jego naturze.^{10/}

W Niemczech, gdzie żył Trentowski i gdzie na początku lat 40-tych powstała Chowanna, szala burżuazja niemiecka, rezygnując z radykalniejszych haseł politycznych, silniej jeszcze podkreślała swój liberalizm w zagadnieniach oświatowych.

W większości państw niemieckich, a przede wszystkim w Prusach, szkol- nictwo podporządkowane było interesom państwa, ale uniwersytety mia- ły autonomię i stanowiły ośrodki liberalnej myśli.

Idealistyczni pedagodzy niemieccy I połowy XIX w. - Niemayer, Schwarz i J.P.Richter /Jean Paul/- rozwijali myśli J.J.Rousseau w opar- ciu o idealistyczną filozofię; także Herbart formował swoje pog- lądy pedagogiczne pod wpływem Pestalozziego, a pośrednio J.J. Rousseau.^{11/} Trentowski cytuje w Chowannie kilkakrotnie *Emila*, wspo- mina Pestalozziego i Herbarta; cytuje też obszernie, aczkolwiek kry- tycznie idealistycznych pedagogów niemieckich, z których jedynie Richtera wysoko ocenia.^{12/} Z drugiej strony wiadomo, że swoje studia filozoficzne w Niemczech zaczynał od dzieł Kanta.^{13/}

8/ J.J.Rousseau - *Emil czyli o wychowaniu*, Wrocław 1932, t.1-2

9/ E.Kant - *O pedagogice*, tłum.J.Bobrowski, Wilno 1819, s.6

"Człowiek może być człowiekiem przez wychowanie tylko"; także s.8-11 *Zagadnienie ideału i przeznaczenia człowieka/.*

10/ J.H.Pestalozzi - *Jak Gertruda uczy swoje dzieci*, Wrocław 1955, list XIII.

11/ St.Kot - *Historia wychowania*, Warszawa 1934, t.II